

УДК 81'373.612:821.161.2 Українка Л. (045)
DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.53-2.23>

*Резнікова К. В.,
викладач української мови та літератури
ВСП «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»
Мукачівського державного університету*

*Рязанова В. О.,
викладач зарубіжної літератури та української дитячої літератури
ВСП «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж»
Мукачівського державного університету*

*Шкріба Т. І.,
вчитель української мови та літератури
Мукачівської гімназії № 15*

ЕТИМОЛОГІЯ КОЛЬОРИСТИЧНИХ НАРАТИВІВ ТА ЇХ ПСИХОЛОГО-СЕМАНТИЧНЕ РОЗТЛУМАЧЕННЯ НА ПРИКЛАДІ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Анотація. В українській лінгвістиці часто об'єктом дослідження виступає тільки певний розділ мовознавства. Але з розвитком письменництва все частіше звертаються до багатой на лексичні засоби мови. Лексика досліджує не тільки лексичні або фразеологічні одиниці, а й синтезовані джерела пошуку наукової думки. В нашій статті розглядаються засоби мовознавчої кольористики у творах Лесі Українки. Твори великої «української дочки» наповнені не тільки широким спектром літературних засобів, а й мовознавчих синтезованих парадигматичних рядів. Концептуально кольористика пов'язана з психосемантикою, хоча й на пряму можна віднайти зв'язок з лексичними одиницями мови, які знаходять свій вияв у епітетах та метафорах, які широко використовуються в літературній мові. Колір це не просто назва, у творах Лесі Українки кожна деталь нашої мови на роздуми та філософію, яку собою втілювала письменниця. Поєднання кольористичних засобів з мовотворчими, дає змогу кращого розуміння світогляду поетеси. У нашій статті ми будемо намагатися зрозуміти, як через колір, та його використання збагатилося мовна культура нашого народу, розкрити етимологію кольористичного наративу «синій». Мовотворчість це поєднання мовних засобів у творчому синкретизмі. Крім кольористики, твори поетеси відрізняються окремим ідеалом, який за допомогою кольорів ми будемо шукати у її творчій спадщині. З лексичної точки зору кольористичний напрям, у поетичному аспекті ускладнюється індивідуалізованими конотаціями. Номінація кольору є важливою частиною наративного мистецтва. Правильно про трактований колір дає змогу зануритися у художню мову та творчість письменниці. Кожен письменник має власний стиль, Лесі Українці властиво: деталізованість у змалюванні зовнішнього світу, лаконізм викладу та його філософічна наповненість, яскравий невідомий ніким літературний стиль у якому знайдено відбиток і у колірному змалюванні художнього світу, адже переважно послуговується вона чіткими, виразно концептуальними кольорами: зеленим, червоним, чорним, синім. Крім того у статті мова буде йти про художні образи, які реалізуються за допомогою візуально-пластичного коду. Візуальне сприйняття дійсності

допомагає сформувати мовний трамплін для дослідження творчості поетеси.

Ключові слова: кольористика, творчий підхід, компаративістика, психологізація, матаморфозні перетворення, парадигматичний ряд, синтез, наскрізний образ, лексико-семантичне поле.

Постановка проблеми. У багатьох дослідженнях творчості Лесі Українки ми знаходимо тільки натяки на мовний концепт кольору як такого. Поетеса у свій час модерністської тенденції «одягнула» колір у мовознавчі терміни, що дало змогу для глибшого дослідження її мовотворчості. Тему дослідження кольорової палітри визначних майстрів слова та поезії аж ніяк не можна назвати новою, проте її невичерпність навряд чи хтось наважиться заперечувати або спростовувати. Широкі обрії для нових досліджень відкриває одвічна пов'язаність поезії з живописом та музичним мистецтвом та звичайно мовознавчими дисциплінами. Ідейно-тематичною домінантою, є схильність Лесі Українки до філософсько-медитативної і пейзажної лірики – не лише споглядального характеру, а й такої, якій притаманна концепція гармонійного співіснування людини і природи в усіх її проявах та вимірах. Крім того, дослідження, пов'язані з кольористикою, дедалі частіше стають об'єктом уваги психологів та корекційних психологів у навчанні дітей з обмеженими можливостями та в умовах інклюзивного середовища. Ми ж будемо намагатися науково підтвердити ці факти, наскільки це дозволяють рамки статті, хоча б у загальних рисах визначити, що саме вирізняє цю авторку серед інших майстрів поезії на прикладі вживання нею наративу кольорів, і які характерні риси її поетичного арсеналу при цьому можна вважати домінантними та визначними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичні засоби, які пов'язані з кольористикою є предметом вивчення багатьох учених, у різних галузях: з позиції типології кольоропозначень (А. П. Василевич, С. В. Іващенко, Р. М. Фрумкіна), як аналіз художнього тексту (В. А. Маслова, С. І. Григорук, Т. А. Яценко) з точки зору етимології (Н. Б. Бахліна). Проте,

зважаючи на всю різноманітність та розмежованість підходів до дослідження назв кольору в сучасній лінгвістичній науці та лінгвістичних дослідженнях, проблема кольоропозначень є доволі актуальною і до кінця не розкритою. Зокрема, мало-дослідженим є функціонування кольороназв у межах індивідуально-авторської картини та світоглядної позиції світу Лесі Українки. У сучасному українському літературознавстві в царині наратології активно працюють тернопільські науковці. Олександр Ткачук узагальнив світові наукові напрацювання й уклав «Наратологічний словник». Вийшла друком ґрунтовна монографія Миколи Ткачука «Наративні моделі українського письменства», зокрема типологію наративних кодів розглядає у своїй монографії А. Корольова. Наративний метод продуктивно використали в кандидатських дисертаціях Л. Деркач, О. Капленко, В. Качмар, М. Руденко, В. Сірук. Саме за допомогою наратології ми синтезуємо наші знання про внутрішній світ письменниці та її зовнішні погляди у взаємодії з читачем. Вивчення семантики кольоропозначень спирається на основні положення про сутність мови художньої літератури, опрацьовані такими лінгвістами, як О.О. Потебня, Л.А. Булахівський, В. Жирмунський, Б.О. Ларін, В.В. Виноградов, Г.О. Винокур, О. Крижанівська, Р. Якобсон, М.О. Карпенко, В.В. Жайворонков, А.К. Мойсієнко, О.С. Снітко, Д.М. Шмельов. У загальному мовознавстві проблема кольоропозначень розглядається в кількох аспектах. Назви кольорів стали об'єктами наукових студій у галузі порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська, Н. Пелєвіна), етнолінгвістики (А. Вежбицька, Г. Яворська); психолінгвістики (Т. Ковальова, С. Григорук, Л. Лисиченко, Р. Фрумкіна).

Постановка завдання. Спроба дослідження семантичних, структурних і функціональних особливостей колористичної лексики у текстах Лесі Українки. Погляд на лексичні наративи з погляду колористики та трактувані їх з точки зору літературознавства, мовознавства, психології.

Мета статті. Системний та психолінгвістичний аналіз колористичної лексики у творах Лесі Українки. Аналіз окремих колористичних наративів та відображення їх у творах письменниці.

Виклад основного матеріалу У сучасному лінгвознавстві колористика це ще не досліджене до кінця мовне явище. За допомогою лексичних засобів у сучасній мовній структурі ми спроможні побачити факти з особистого світовідчуття поетеси. Колір завжди символізував народ. За різними етнологічними дослідженнями, ми спостерігаємо видозміни у баченні світу тим чи іншим народом. Саме від вподобань та значень відштовхуються дослідники мовотворчості Лесі Українки. Колір завжди був і є психологічним, емоційним та культурологічним аспектом. За допомогою кольору в художній літературі передається емоційний стан людини, риси її характеру, оточуючий світ, розкривається емоційний стан героя, і, через героя – емоційний настрій автора. Дослідження цього аспекту поезії є актуальним, оскільки це дає можливість глибше осягнути художню самобутність поета. За словами дослідника І. Кондакова, «колір – це не просто інобуття тієї чи іншої людської емоції, але емоційність. Збагачена різноманітними асоціаціями, суспільно закріпленими в мовній і соціальній практиці» [1, с. 30].

Хоча назви деяких кольорів закріплені практично в усіх мовах, у кожній мові існують стереотипи, що визначають своєрідну конотативну надбудову семантичної структури конкретної барви. Головну роль тут відіграє виникнення асоціатив-

ного ряду. Хоча багато кольорів мають навіть фіксовані та вже досліджені значення. До того ж колористична лексика яскраво відбиває особливості авторського світовідчуття, особистісні риси письменниці, її цілісні й естетичні орієнтири. Колір може бути виражений експліцитно (шляхом прямого називання кольору) та імпліцитно (шляхом називання предмета, колірною ознакою якого закріплена в побуті або культурі на рівні традиції). У Лесі Українки своєрідне поетичне бачення світу, а одним з важливих засобів зображення такого світобачення, ми знаходимо у підтекстах її творів зокрема, це епітети [2, с. 34].

Епітетами письменниця не стільки індивідуалізує чи конкретизує описуване (предмети, явища, героїв тощо), скільки надає певного емоційного забарвлення, створює підкреслено емоційний фон, який завжди пов'язаний з певним підтекстовим забарвленням чи власними емоційними переживаннями ліричного героя. [3, с.83] Особливий лад та ряд літературних епітетів письменниці, це її внутрішня гармонія – і як результат мистецького узгодження всіх системно-структурних рівнів. Епітет у Лесі Українки відображає характерні особливості її стилю, мислення та свідомого волевиявлення. Це видно, зокрема, і з тих означень, які характеризують майстерність Лесі-колориста. Художнє бачення світу письменниці не загальноінформативне, а мистецьки загострене і неповторно індивідуалізоване, у зв'язку з її філософськими думками та поглядами.

Якщо ж брати колір як явище індивідуалізоване у художніх творах, то він несе найчастіше такі смислові та психологічні навантаження: смислове, описове, емоційне [4, с. 22]. Нас у творчості Лесі Українки цікавлять всі три сенси та аспекти вираження колористичної гамми. Саме з значенням кольору можна візуально побачити та на чуттєвому рівні відчуті внутрішній світ письменниці. Досліджуючи колоронорми та колоронаративи ми дійшли того, що сполучення назв кольорів у мові її поезій створюють реалістичні мальовничі пейзажі рідного краю, лірично одухотворені, перейняті почуттям замилювання та любові, а також загальної туги, коли поетеса знаходилася за межами рідного краю. Барви, звичайно локальні, такі, що становлять центр відповідного лексико-семантичного поля, збагачуються естетичними та емоційними конотаціями. За відношенням назви кольору до поняття про нього прийнято виділяти два типи назв кольорів: 1) назви, що позначають конкретну колірну ознаку предмета чи явища об'єктивної дійсності. Це численна група, яка охоплює невмотивовані (білий, зелений, синій і ін.) та вмотивовані з погляду носіїв сучасної української мови кольоропозначення (волошковий, срібний, солом'яний тощо); лексеми з колірною семантикою різних граматичних категорій (синій, синь, синьо та ін.); назви, що вказують на ступінь вияву колірної ознаки (найчорніший, темніший і ін.); 2) назви, що характеризують забарвлення предмета, не вказуючи на конкретний характер кольору [4, с. 24]. Серед них виділяються такі групи: а) назви, які визначають ступінь насиченості, інтенсивності кольорів, не називаючи конкретної колірної якості: ясний, світлий, темний, блідий; б) назви, що вказують на спосіб поєднання кількох невизначених кольорів у певній формі: цвітом весен обвито, кольористий, доливати барв у палітру; в) назви для неозначеного кольору, які вказують на загальне забарвлення реалій, не визначаючи його конкретного характеру: кольоровий, барвити, рясніти, барвистий, замурзаний; г) назви, які вказують на загальний характер забарвлення реалії, зумовлений дією сонця, вітру тощо: смагливий.

До лексико-семантичної групи назв кольорів належать і загальні назви цієї категорії слів, які позначають сукупну кольористичну ознаку: колір, фарба, барва, краска. Емоційна поезія Лесі Українки наповнена тужливими кольорами та несе смуток, який ми відчуваємо майже у кожній поезії із циклу «Подорож до моря». Саме ця властивість ідіостилю Лесі Українки певно виявилася уже на самих початках її літературної творчості, зокрема саме в цьому циклі «Подорож до моря»: «Тільки туман на заході суворо синіє, Там заляга він, росистий. Ясно-блакитним туманом воно [село] повилося, Тільки на хатоньці білій Видно зелену стріху. В небі блакитнім ніде ні хмаринки, – Де не погляну, ніде ні билинки, Тиха травиця леліє...» [5, с. 93].

Колористична лексика, в прямому значенні насичена мариністичними кольорами та образами, а у поетичному контексті ускладнюється аксіологічними, символічними, індивідуальними асоціативними конотаціями та символістським вираженням динамічності думок. Значну роль у цьому ускладненні змістових та емоційних характеристик відіграють сполучення відтінків кольорів, що змальовують одну й ту саму реальність (туман синій і ясно-блакитний): гама синього поєднує небо і землю, створюючи відчуття простору не лише за горизонтальними, але й за вертикальними вимірами і тим самим вводячи до пейзажу змістовий компонент космосу. Асоціативно синій колір символізує собою тихе і спокійне море, розбурханий океан, постійне і глибоке небо, а може бути з неосяжним космосом, синій – колір спокою, впевненості та комфорту, він глибокий і спокійний, надійний і непомітний. Звичайно, значення кожного відтінку у циклі поезій ми розбирати не будемо, але основні все ж проаналізуємо:

1. Блакитний. Він символізує собою синє небо та спокійний відтінок моря, біля якого так полюбляла роздумувати про життя поетеса. Саме цей відтінок символізує безпечність, надійність. Він надає заспокоїливу дію на нервову систему, однак, цілком не концентрує нашу увагу. Також прийнято вважати, що даний відтінок символізує мир і безхмарне майбутнє. Мабуть саме цього відтінку так багато взагалі у творчості Лесі Українки.

2. Бірюзовий. Цей відтінок відрізняється яскравістю, яку побачила поетеса в післяобідній час на морі. Дослідники психологічних станів вважають, що він може сильно впливати на людину, однак, частіше позитивно, ніж негативно. Такий відтінок синього кольору вселяє в людину впевненість, що надає йому сили для досягнення цілей. Також він допомагає пережити втрати і горе, вселяючи в людини оптимізм і віру. Можливо саме тому у творах Лесі Українки чітко вирачаються мотиви боротьби за краще майбутнє, та роздуми над тим, як досягти бажаної мети.

Відтінки кольорів, гармонійно поєднуючись, водночас становлять підґрунтя для зорового і внутрішнього, психологічного контрасту, який, набувши особливої функціональної ваги в ліриці Лесі Українки зрілого періоду, стане одним із її улюблених засобів відтворення головної стилістичної настанови в художньому тексті – його динаміки. Синій (туман) асоціюється у цитованому вірші з суворістю, і це емоційне забарвлення протистоїть настроям, які супроводжують світлі, ідилічні тони, панівні в пейзажі. Внутрішня емоційна напруженість, властива колористиці фізичного простору в ліриці Лесі Українки, виявляється у сполученні не лише тонких відтінків барв,

психологічно осмислених, але й більш рельєфно – у поєднанні компонентів поля, що належать до взаємно віддалених фрагментів хроматичної гами. Такими є сивий та червоний, темний та світлий, чорний та білий, зелений-червоний, «Бескиди сиві, червоні скелі, Дикі, непевні, нависли над нами. Се, кажуть люди, злих духів оселі Стали під хмари стінами» [5, с. 105].

Крім образу та символістських виявів моря та мариністичної поетики, досить часто зустрічається характеристика образів квіток у душі поетеси. Леся Українка бере типові означення квітчасті (вірші), цей образ виступає поряд з вінками барвистими, що їх лірична героїня спілітає собі серед принад рідної веселої природи. Саме з природи вона брала кольористичне натхнення на написання нових творів. Але в уособленні творчості квіти - квітчастий збагачують свій семантичний потенціал. Зміст кольору «квітчастий» це літературний неологізм, а його зміст набагато ширший, він охоплює собою красу, повноту та силу людського духу, справжні сили природи. Слова, вжиті у вторинних, похідних значеннях для номінації кольорів, часто виступають залежним компонентом порівняльних зворотів, призначення яких – передати блиск і багатство поетичної думки. Позиція лексем у складі компаративного звороту дає можливість створити складну, розчленовану текстову семантику завдяки суб'єктам порівняння – взяті з різних тематичних областей, вони, проте, об'єднуються функціонально, спрямовуючись на вираження головної ідеї: «Огністі іскри і сріблїсті хвилі», незважаючи на різницю в колористичних ефектах червоного й срібно- (біло) блискучого, підпорядковуються змістовій домінанті – вираженню ідеї свободи творчості: «І прудко, мов іскри з багаття огністі, Мов хвилі гірського потоку сріблїсті, Летять голосні пісні» [5, с. 129]. Часто метафоричні структури, засновані на колористичній лексиці, виступають як розгорнуті, посідаючи важливе місце в композиції ліричного твору і характеризуючись значним обсягом.

Насамперед у колористичних метафорах спостерігається зіткнення словесних образів, несумісних за джерелами походження, оскільки вони об'єднують назви побутових реалій з тими, за якими у світовому культурно-літературному просторі усталилася романтична тональність та неоромантична світоглядна дійсність. Часто у творчості Лесі Українки вживаються міфологізми, у складі колористичних метафор, вони вводять творчість до світового контексту. Особливістю поетики кольоропозначень у Лесі Українки є їхня яскраво виражена синестетичність. Срібне, світле, біле, сяюче, змальовуючи барви, водночас набувають ознак музичного звучання. У циклі з красномовною назвою „Ритми” ці барви, підсилені протиставленням чорному – зоровій, фізичній ознаці, що надає особливості рельєфності зображуваному, – звучать життєрадісно й бадьоро: «Чи тільки ж блискавицями літати словам отим, що з туги народились? Чому ж би їм не злинути угору, мов жайворонка спів, дзвіночком срібним? Чом не розсипатись над чорною ріллею, мов дзвінкий дощ, просвічений промінням?» [5, с. 191]. Колір найчастіше як лексичний засіб використовували імпресіоністи, але Леся Українка, як неоромантик, зарекомендувала себе як колористичний наративний автор.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз лексико-семантичного поля барви в ліриці Лесі Українки виявляє різноманітність поетичних осмислень його складників при спільній ідейно-естетичній спрямованості. Компоненти поля, вжиті в прямому значенні, несуть на собі відбиток естетичних вартостей

як окремого твору, так і циклу (макротексту), збагачуючи під-текстні характеристики конотативними кодами; кольоропозначення входять і до складу метафор.

Важливого значення в організації лексико-асоціативного поля набувають ті колористичні образи, що втілюють сутність поетичної творчості; частина з них має типологічний характер, водночас виразно індивідуалізуючи його. Аналіз колористичної лексики в творчості Лесі Українки виявив, що у неї спостерігається створення вишуканих колористичних метафор, які базуються на віддалених, суб'єктивних асоціаціях. Колористичні барви у Лесі Українки вражають емоційною наснаженістю та психологічною напруженістю, особливого ж їхнього драматичного звучання авторка досягає в контрастних текстових структурах. Таким чином, колористична лексика відіграла неоціненну роль у становленні Лесі Українки як майстрині неоромантичного стилю.

Література:

1. Бабій І.М. «Фарби повинні приходити на допомогу слову» (кольори в художній мові М. Коцюбинського). *Культура слова*. 1997. Вип. 50. С. 26–31.
2. Браташ Н. Метод проєктів у науковій творчості учнів МАН: підготовка науково-дослідницьких проєктів. Київ: Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. С. 32–41.
3. Дзівак О.М. З історії назв кольорів. *Українська мова і література в школі*. 1973. № 9. С. 81–84.
4. Крижанська О. Яким буває червоне? (Синонімічні кольороназви в українській мові). *Урок української*. 2001. № 2 (24). С. 22–24.
5. Українка Леся. Зібр. тв.: У 12 т. Т. 1. Київ: Наук. думка, 1975. 446 с.

Reznikova K., Riazanova V., Shkriba T. Ethymology of coloristic narratives and their psychological-semantic interpretation on the example of works of the forest Ukrainian

Summary. In Ukrainian linguistics, often the object of study is only a certain section of linguistics. But with

the development of writing more and more often turn to the lexical language. Vocabulary explores not only lexical or phraseological units, but also synthesized sources of scientific thought. In our article the means of linguistic coloristics in the works of Lesya Ukrainka are considered. The works of the great "Ukrainian daughter" are filled not only with a wide range of literary means, but also with linguistic synthesized paradigmatic series. Conceptually, choir is related to psychosemantics, although one can directly find a connection with lexical units of language, which are expressed in epithets and metaphors that are widely used in literary language. Color is not just a name, in the works of Lesya Ukrainka every detail leads to reflection and philosophy, which embodied the writer. The combination of color means with language-creating, allows a better understanding of the worldview of the poet. In our article we will try to understand how the language culture of our people was enriched through color and its use, to reveal the etymology of the color narrative "blue". Linguistics is a combination of linguistic means in creative syncretism. In addition to color, the poet's works are distinguished by a separate ideological style, which with the help of colors we will look for in her creative heritage. From the lexical point of view, the color direction, in the poetic aspect is complicated by individualized connotations. Color nomination is an important part of narrative art. Correctly interpreted color allows you to immerse yourself in the artistic language and creativity of the writer. Every writer has his own style, Lesia Ukrainka has: detail in depicting the outside world, conciseness of presentation and its philosophical content, bright unadulterated literary style in which the imprint is found in the color depiction of the art world, because it mostly uses clear, clearly conceptual colors: , red, black, blue. In addition, the article will talk about artistic images that are realized using visual-plastic code. Visual perception of reality helps to form a language springboard for the study of the poet's work.

Key words: coloristics, creative approach, comparative studies, psychologization, matamorphic transformations, paradigmatic series, synthesis, end-to-end image, lexical-semantic field.